

В. М. Герасімаў,

*загадчык аддзела старадрукаў і рэдкіх выданняў,
адзін з ініцыятараў арганізацыі і стваральнікаў
музея гісторыі Прэзідэнцкай бібліятэкі
Рэспублікі Беларусь*

МАТЭРЫЯЛЬНЫЯ ГІСТАРЫЧНЫЯ АРТЭФАКТЫ Ў ПАПУЛЯРЫЗАЦЫІ АЙЧЫННАЙ КНІГІ І ПСЬМЕНСТВА: З ВОПЫТУ ПРЭЗІДЭНЦКАЙ БІБЛІЯТЭКІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

Заснаваны ў 2008 г. (пэўная дзейнасць па збіранні матэрыялаў вялася ад пачатку 1990-х) музей гісторыі Прэзідэнцкай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь заваяваў ужо сталыя сімпатыі і папулярнасць у супрацоўнікаў і чытачоў. Працы з музеем мы надаем вельмі вялікую ўвагу. Унікальнасць самой бібліятэкі як галоўнай бібліятэчна-інфармацыйнай установы краіны для органаў улады і кіравання, спецыфічнасць яе працы патрабуюць ад супрацоўнікаў ведаў, прафесіяналізму, умення арыентавацца ў суперсучасных інфармацыйных сетках, найперш, Інтэрнеце.

Усё гэта так, але без чалавечай душы, без дотыку пальцаў бібліятэкара, кнігара, да той ці іншай гістарычнай кніжнай рэліквіі ці сучаснага дакумента, без дэталавага аналізу – каму яны патрэбны, і дзе яны могуць быць найбольш запатрабаваны, без стратэгічнага бачання месца кожнага інфармацыйнага дакумента ў нацыянальным гістарычна-дзяржаўніцкім полі – проста немагчыма якасна і апэратыўна забяспечыць запыты нашых чытачоў, пераважна дзяржаўных служачых усёй кіроўнай іерархічнай лесвіцы краіны. А для таго каб падрыхтаваць, выхаваць такога бібліятэкара-прафесіянала з чалавечай душой і нацыянальнай ментальнасцю, існуючая вакол музея аўра якраз дае шмат магчымасцяў. Нездарма праграма адаптацыі маладых спецыялістаў у Прэзідэнцкай бібліятэцы таксама прадугледжвае асобным пунктам азнаямленне з гістарычным шляхам установы, назапашаным папярэднікамі вопытам бібліятэчна-інфармацыйнага забеспячэння профільных карыстальнікаў і масавага чытача, менавіта на тле музея.

Як кожная паважаячая сябе арганізацыя, незалежнай і суверэннай Рэспублікі Беларусь, якая згодна Канстытуцыі «абапіраецца на шматвяковую гісторыю развіцця беларускай дзяржаўнасці», мы маем па-мастацку аформленае радаводнае дрэва

бібліятэкі. Мэта яго – адлюстраваць працу калектыву і слаўную гісторыю бібліятэкі як інфармацыйнай установы для органаў улады і кіравання з гістарычнымі каранямі, што сягаюць да княскіх кніжніц Полацкай зямлі-дзяржавы і бібліятэк Жыгімонта Старога ды Станіслава Аўгуста Панятоўскага – вялікіх князёў ВКЛ і каралёў Рэчы Паспалітай. (Рэальная дата адкрыцця сучаснай бібліятэкі – 10.12.1933 г.)

У экспазіцыі музея – стэнды з фатаграфіямі; куточак з ганаровымі граматамі, віншавальнымі паштоўкамі і тэлеграмамі да юбілеяў; арыгіналы і ксеракопіі нарматыўных дакументаў па гісторыі бібліятэкі; запісы ўспамінаў супрацоўнікаў; інсталяцыі з артэфактамі (старыя друкаркі, пячаткі і штампы ўстановы, чарніліцы, ручкі з пёрамі, прэс-пап’е і да таго падобныя ранейшыя прылады для пісьма ды бібліятэчная аргтэхніка, кнігі з даваеннага фонду, пасляваенныя каталожныя карткі, зробленыя з трафейных нямецкіх бланкаў, аб’явы і абвесткі пра масавыя мерапрыемствы, найбольш адметныя бібліяграфічныя паказальнікі, падрыхтаваныя бібліятэкай у той ці іншы перыяд, каштоўныя падарункі бібліятэцы ад розных устаноў і арганізацый).

Амаль усе прадстаўленыя **матэрыяльныя гістарычныя артэфакты** сёння сапраўды выглядаюць унікатамі. Таму засяродзімся крыху болей толькі на некаторых з іх.

Ёсць адна белая пляма, таямніца ў гісторыі бібліятэкі, якую нам яшчэ разгадаць не ўдалося. У Нацыянальным архіве Рэспублікі Беларусь, што месціцца, дарэчы, у адным будынку з Нацыянальнай бібліятэкай, не так даўно мы адшукалі дакумент, з якога раскрыўся факт, да таго невядомы. Гэта «Загад № 1 па Дзяржаўнай бібліятэцы і Бібліяграфічным інстытуце імя У. І. Леніна ад 01.01.1934 г.»: «Часова выконваючая абавязкі загадчыка даведачна-бібліяграфічнага аддзела т. Нізоўцава з 01.01.1934 г. пераводзіцца загадчыкам аддзялення пры ДOME Урада. Дырэктар Дзяржаўнай бібліятэкі Сіманаўскі. Сакратар Пекар». Як бачыце, ініцыялаў няма, бо так было прынята тады пры афармленні афіцыйных дакументаў. Звольнілася Нізоўцава 19.11.1935 г. Такім чынам, мы нічога больш не ведаем пра нашага першага кіраўніка, чалавека, які стаяў ля вытокаў фарміравання бібліятэкі. Не ведаем, бо дакументаў па даваеннай гісторыі бібліятэкі амаль не захавалася. Таму, карыстаючыся момантам, звяртаемся з просьбай да ўсіх калег – архівістаў, музейшчыкаў і, вядома ж, бібліятэкараў, з просьбай дапамагчы Прэзідэнцкай бібліятэцы ў пошуку неабходных звестак.

Чытацкі білет 1940 г. на імя Я. Д. Пецко. Здаецца, сціплы

артэфакт – кавалачак шэрага кардону. Але колькі каштоўнай інфармацыі можа ён даць. Уліковы нумар «905» – пра колькасць чытачоў, запіс пасады – «упаўнаважаны Дзяржплану» – пра катэгорыі тагачасных карыстальнікаў. Бланк білета аформлены на беларускай мове. Што падкрэслівае важкасць і функцыянальнасць роднай мовы ў той час. Не менш цікавы такі ж арыгінал чытацкага білета за 1946 г.

Некалькі арыгінальных выданняў, якія экспануюцца, прадстаўляюць **даваенны фонд бібліятэкі**.

Вядомы камуністычны лозунг «Пралетары ўсіх краін, злучайцеся!» стаіць уверсе вокладкі **«Асноўнага Закона (Канстытуцыі) Саюзу Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік»**, які выйшаў у 1933 г. Месца выдання пазначана адмыслова – Масква, Крэмль. Тэкст на беларускай мове. Інвентарны нумар «4352/б» – гэта пасляваенны. А ёсць на выданні яшчэ і даваенны нумар «6518» і штамп «Дзяржаўная Бібліотэка БССР імя В. І. Леніна. Аддзяленне пры ДOME Ураду». Гэта не толькі сведкі гісторыі, але і важныя фактаграфічныя дадзеныя. Так, штамп сведчыць пра яшчэ не самастойны статус бібліятэкі пры ДOME Урада (у 1933–1938 гг. – аддзяленне (філіял) Дзяржаўнай бібліятэкі БССР), мова штампа – пра тое, што беларуская мова актыўна выкарыстоўвалася ў дзяржаўным справаходстве і пасля згортвання палітыкі беларусізацыі, і нават пэўныя асаблівасці тагачаснага правапісу адлюстроўваюцца: «В[ладзімір]», а не «Уладзімір» у беларускамоўным напісанні імя «правадыра сусветнага пралетарыяту», «бібліотэка», а не «бібліятэка» і г. д.

Па даваенным інвентарным нумары мы можам вызначыць – колькі кніг налічваў фонд бібліятэкі неўзабаве пасля адкрыцця ў 1933 г. А пра далейшы лёс кнігі сведчыць прылепленая да ўнутранага боку мяккай вокладкі картка. Картка нямецкая – значыць, кніга пабывала ў фашысцкім палоне. Надрукаваны на машынцы нумар «12 913», быццам татуіроўка на руцэ вязня фашысцкага канцлагера, – напамін пра трагічны і ахвярны лёс беларусаў і іх культурнай спадчыны ў гады вайны. Транслітараваныя беларускай лацінкай назва і месца выдання кнігі з паралельным перакладам на нямецкую мову – нічога не скажаш, дбайна і акуратна, але гэта дбайнасць і акуратнасць акупантаў-драпежнікаў. Сапраўды, немцы ў 1943 г. вывезлі наш найбольш каштоўны фонд у свой рэйх, але пасля вайны з так званымі трафейнымі эшалонамі кнігі вярнуліся на радзіму.

«Памятная книжка Віцебскай губерні на 1881 г.» выдадзена ў

тым жа годзе Віцебскім статыстычным камітэтам. На тытульным аркушы мы бачым даваенны штамп «Урадавая бібліятэка імя А. М. Горкага» з даваенным інвентарным нумарам. Дзякуючы яму, даведваемся пра другую па часе назву бібліятэкі – «Урадавая», а з дакументаў вядома, што імя рускага пісьменніка Максіма Горкага было нададзена ёй у 1938 г. Значыць дадзенае выданне і патрапіла ў бібліятэку ў канцы 1930-х.

Фотаздымак калектыву бібліятэкі 1952 г. Ніхто з гэтых людзей ужо не працуе ў бібліятэцы, ды і ўвогуле адзінкі з іх могуць сёння распавесці пра ўдзельнікаў супольнага фота. Цікава зараз углядацца ў твары супрацоўнікаў, якія працавалі ў сталінскія часы і пра большасць з якіх мы ведаем толькі з нешматлікіх дакументаў. Вось Роза Сямёнаўна Паповіч, пазней яна доўгія гады займала пасаду намесніка дырэктара, атрымала званне заслужанага дзеяча культуры Рэспублікі Беларусь. Яе вялікая заслуга ў тым, што напачатку 1980-х гадоў запрацавала сістэма бібліятэчна-інфармацыйнага забеспячэння органаў мясцовага кіравання, што не мела аналагаў у СССР. Лея Навумаўна Віленчык – загадчык аддзела камплектавання, дзякуючы якой адноўлены пасля вайны фонд стаў унікальным і займеў шмат рарытэтаў. Гэта яна ладзіла камандзіроўкі за кнігамі ў Ерэван, Баку, Тбілісі, Ленінград, Маскву. Гэта яна прывезла з Вільні-Вільнюса багата так званых нацдэмаўскіх выданняў, у тым ліку частку легендарнай бібліятэкі Віленскага беларускага музея імя Івана Луцкевіча. Доўгія гады яны хаваліся з ідэалагічна-цэнзурных меркаванняў на паліцах спецыяльнага сховішча («спецхрана»), але сёння адкрытыя для кожнага чытача.

Усяго – 23 чалавекі на здымку. Ашаровіч, Бабраўнічая, Рэйсер, Апарцава, Цлаф, Гатоўка, Драздзенка... І ў кожнага свой лёс. Без іх немагчыма ўявіць нашу бібліятэку. І бібліятэка без іх – не кніжніца ў высакародным значэнні гэтага слова, а простае сховішча дакументаў.

Аўтэнтычная настольная лямпа з чытальнай залы канца 1940-х, а паблізу ў рамцы пад шклом фотаздымак гэтай жа залы з такімі самымі лямпамі на чытацкіх сталах. Гадзіннік «з боем», канцылярскія лічыльнікі з драўлянымі костачкамі – бібліятэчны камп'ютар даэлектроннай эпохі, архаічная і ў моц гэтага загадкава-прыцягальная на выгляд падвясная свяцільня з ранейшага кнігасховішча, збудаванага пасля вайны палоннымі немцамі (сёння – тут гардэроб парламента). Ад усіх гэтых рэчаў павявае настальгіяй, лёгкай самотай.

На тле своеасаблівага **філіяла музея пры адзеле старадрукаў і рэдкіх выданняў** зроблены акцэнт на рэчы, сабраныя супрацоўнікамі бібліятэкі падчас культурна-пазнавальных вандровак па гістарычных мясцінах Беларусі, а таксама падараваныя чытачамі – сябрамі чытацкага актыву бібліятэкі. Гэтыя гістарычныя і археалагічныя артэфакты якраз і скіраваны на фарміраванне патрыятызму, падкрэсліваюць старажытныя карані беларускай народнай культуры і ўскосна, праз гістарычны досвед працаўнікоў дзяржаўнага апарату, маюць мэтай і мусяць фармаваць дзяржаўную ментальнасць нацыі.

Што да Прэзідэнцкай бібліятэкі, то актыўнае выкарыстанне нашых унікатаў дапамагае выконваць важную сацыяльна-культурную функцыю – прапагандаваць і папулярываць матэрыяльную і духоўную спадчыну беларусаў. У дадзеным выпадку кніга і іншыя артэфакты выступаюць і суб'ектамі, і аб'ектамі. Узаемна дапаўняюць і раскрываюць змястоўнасць адзін аднаго.

Выглядае такая выснова, можа, залішне схематычна і высакамоўна, але, калі бачыш гарачыя вочы нашых наведвальнікаў, што акунаюцца ў часы Еўфрасінні Полацкай ды Кірылы Тураўскага... Тут, паверце, ужо не мае вялікай розніцы і значэння – наведанне нас школьнік з гімназійнай экскурсіяй ці амаль поўны склад камісіі па адукацыі, культуры і навучы Палаты Прадстаўнікоў Нацыянальнага Сходу.

Вось старажытныя жорны, паходжаннем з вёскі Пясочнае, на Уздзеншчыне. З чаго б ім тут з'явіцца? На першы погляд, не зусім тое месца – Прэзідэнцкая кніжніца. Ды разгорнем бібліяфільскую рэдкасць – кнігу, што выйшла ў Віцебску ў далёкім 1887 годзе – «Беларускі зборнік» з казкамі Магілёўскай губерні, укладзены вядомым этнографам і фалькларыстам Еўдакімам Раманавым. Ёсць у ім і казка «Жоронцы».

«Жыў дзед із бабай... Былі ў іх жоронцы. Яны, гэтыя жоронцы, самі ўсё молалі, самі немаведома ідзе што бралі, і дзеду з бабай усё давалі. ...Як захочуць чаго – ці мукі, ці чаго – жоронцы і дадуць». Далей па сюжэце скраў тыя жоронцы нейкі пан, ды паплаціўся, таму што певень бабы і дзеда правучыў пана і жаронцы вярнуў.

Вось вам і жорны. Сімвал жыццяздольнасці беларуса, музейны экспанат і адначасова – выдатны ілюстрацыйна-аздабляльны матэрыял для выставы фальклорна-этнаграфічнай літаратуры з фондаў бібліятэкі.

А яшчэ ёсць павер'е: калі пакласці спрацаваныя жорны пад парог

– дабрабыт у гаспадарскай хаце будзе забяспечаны, і людзям, што ў госці прыйдуць ды праз гэты парог пераступяць, шанцаваць будзе. Мы заўсёды радыя падказаць гэта наведвальнікам, таму звычайна амаль кожны з іх хоча дакрануцца рукой да, здаецца, халаднаватага на выгляд, але насамрэч цёплага каменя жорнаў, бо жыта, якое малолі на іх, ад слова «жыць» – ніяк інакш. А колькі сваіх няхітрых аповедаў яны – удзячныя чытачы – прапануюць нам у адказ! Малюнкi памяці з дзяцінства ваеннага і пасляваеннаг часу, калі гэтая прылада сялянскага жыцця ратавала нават ад галоднай смерці. Грунтоўнае тлумачэнне прынцыпу дзейнасці і мудрагелістых тэхналагічных асаблівасцяў нейкіх канкрэтных сямейных жорнаў, аздобленае мілагучнымі дыялектнымі слоўцамі самых розных беларускіх мясцовасцяў.

Дзякуючы жорнам, была таксама адкрыта новая старонка ў праекце «Гісторыя бібліятэкі ў асобах». Сутнасць яго ў вывучэнні знітаванасці лёсу ўстановаў і выбітных асобаў, якія наўпрост ці ўскосна мелі да яе дачыненне. Гэта і адметныя чытачы, і самі супрацоўнікі, якія пасля працы ў бібліятэцы вызначыліся на нейкай культурніцкай ці дзяржаўнай ніве, іх вядомыя і знакамітыя родныя, сваякі, сябры і да т. п. Так, у дадзеным выпадку выявілася, што ў некалькіх кілометрах ад згаданай вышэй Пясочнай, адкуль паходзяць жорны, знаходзіцца вёска Мрочкі, дзе нарадзіўся даваенны паэт Віктар Казлоўскі – родны дзядзька нашай былой супрацоўніцы. Усе тры яго прыжыццёвыя паэтычныя кнігі, выдадзеныя ў адным 1932 г., – зборнікі вершаў «Слова аб юнай краіне», «Музыка працы» і паэма «Рахіль» – аказаліся ў наяўнасці ў нашым фондзе. Такім чынам, мы зноў атрымалі магчымасць непасрэдна звязаць матэрыяльны артэфакт (жорны) і рарытэтныя літаратурныя выданні ды яшчэ ў спалучэнні з канкрэтнымі асобамі нашай калегі і роднага ёй чалавека – беларускага паэта, дарэчы, са складаным жыццёвым лёсам, зламаным у часы сталінскіх рэпрэсій.

Карацей, калі б не было гэтых жорнаў, дык іх трэба было б прыдумаць. Пры ўсім тым, думаецца лёгка было угаварыць-пераканаць бібліятэчнае кіраўніцтва прыняць гэтакі дар вагой пад сто кілаграмаў ад даўняга прыхільніка бібліятэкі старшыні грамадскага клуба «Прырода і фантазія» Аляксандра Аляксандравіча Ляйко?! Прыняць і зацягнуць у бібліятэчныя памяшканні, што месцяцца не дзе-небудзь, а ў Доме Урада – будынку, між іншым, адміністрацыйна-рэжымным.

Пра два старажытныя пярсцёнкі з рунічнымі надпісамі недзе ажно IX–X стст. увогуле сярод кнігазаўчай грамадскасці і

студэнтаў-практыкантаў з універсітэта культуры і мастацтваў легенды ходзяць. Не адно пакаленне маладых дзяўчат, прыме-рыўшы іх на свае пальчыкі, асабісты лёс з каханнем і замужжам вырашыла даволі хутка. Ці ўжо сіла напісаных на іх жрэцкіх закліяццяў такая моцная, ці да кніжніц і кнігароў такая спагада ў вышэйшай сілы (па паходжанні пярэсцёнка якраз з нашых кніжна-культурніцкіх Мек – Полацка і Нясвіжа) – хто ведае?!

А можа справа ў адмыслова прыдуманым абрадзе. За аўтарствам Анатоля Іванавіча Рацько. Гэты – на працягу дзесяцігоддзяў нязменны кіроўца замацаванага за бібліятэкай аўтамабіля – родам з Капыльшчыны, краю паданняў, вядунства і чараўніцтва, і сам, верагодна, атрымаў у родавую спадчыну крыху экстрасенсорных, як кажуць навукоўцы, магчымасцяў. Ён і словы патрэбныя магічныя скажа, і тры разы чарговага выпрабавальніка лёсу вакол стала з самай старажытнай кнігай бібліятэкі абвядзе. Паспрабуй тады не спраўдзіцца марам жаночым!

Дарэчы, у бібліяграфічна-рэтраспектыўным сэнсе актыўнае выкарыстанне ў масавай працы рунічных артэфактаў навяло нас на думку сфармуляваць адной з задач стварэння поўнага нацыянальнага рэпертуару (праект стварэння поўнага зводнага каталога «Кніга Беларусі», які курыруецца і ажыццяўляецца НББ) улік помнікаў беларускага дакніжнага пісьменства – рунаў, графіці, эпіграфікі (прыкладам, берасцяных грамат, надпісаў на Барысавых камянях, надпісаў Сафійскага сабора ў Полацку і інш.).

Калекцыя старажытных цаглін-пальчаток. Ва ўзросце за трыста і болей гадоў. З Гальшанскага замка і з Ружанскага палаца Сапегаў, з мазырскага, дасюль чамусьці не датаванага навукоўцамі «графскага палаца», як яго называе мясцовая бібліятэкарка-краязнаўца Ганна Булаш, што і падаравала нам «графскі», жаўтаваты па колеры, цагляны рарытэт. Прывозілі цагліны з сваіх адмысловых калектыўных падарожжаў самі супрацоўнікі бібліятэкі (калі на тэрыторыі таго ж Гальшанскага палаца-замкавага комплексу XVII ст. быў яшчэ за савецкім часам ці то кароўнік, ці то свінарнік), дарылі навукоўцы-археалагі і чытачы – аматары старажытнасці. Койданаўскі кальвінскі збор, брагінскі замак князёў Вішнявецкіх, якія некалі менавіта адсюль выправілі на маскоўскі трон Лжэдзімітрыя I. Якія фундавалі Брагіна-Сялецкія праваслаўныя мужчынскі і жаночы манастыры з выдатнымі бібліятэкамі, дзе можна было і мясцовую хроніку Брагіна пачытаць, і з такой пашыранай у сярэднявечнай Беларусі рукапіснай

«Лествіцай» Іаана Сінайскага азнаёміцца.

Цагліны, цагліны... Падмуркі нашай матэрыяльнай гісторыі. З іх будавалі храмы, палацы, замкі. А кнігі – падмуркі нашай духоўнай спадчыны, розум і веды. З іх будуецца чалавечая душа. І ўсё знітоўвае бурлівая рака часу і лёсу. Толькі чэрствы душой чалавек не адчуе цеплыні гэтых унікатаў. Толькі прафесіянал бібліятэкар, толькі хцівы кніжны жучок, а не сапраўдны кніжнік.

Нашая мара – сабраць **кляймоды беларускай улады і дзяржавы ўсіх часоў**. Карона вялікага літоўскага князя Вітаўта, пярсцёнак Усяслава Чарадзея, Статут ВКЛ усіх рэдакцый – 1529, 1566 і 1588 гг., Устаўныя граматы БНР і Канстытуцыя БССР 1927 г. на чатырох дзяржаўных мовах – беларускай, рускай, польскай, габрэйскай. І будучь гэта галаграмы ці рэальныя артэфакты – можа не так і важна?

Зусім лагічна пасавала б бібліятэцы наданне імя, напрыклад, такога знанага дзяржаўнага дзеяча ВКЛ, бібліяфіла, дыпламата, правазнаўцы як канцлер ВКЛ Леў Сапега. Ва ўсякім разе, мы паціхеньку збіраем для свайго музея-архіва матэрыялы яго жыццяпісу, звязаныя з кнігай і інфармацыяй.

У Прэзідэнцкай бібліятэцы Рэспублікі Беларусь традыцыі – не проста навуковы тэрмін, тут любяць і паважаюць сваё мінулае. У век электронных тэхналогій бібліятэка не стаіць на месцы. «Музейныя» артэфакты і «летапісныя» старонкі нашага жыцця таксама «працуюць» на сучаснасць. Дапамагаюць не толькі захоўваць памяць пра гісторыю бібліятэкі, традыцыі ветэранаў бібліятэчнай справы, але і вынаходзіць сучасныя, крэатыўныя падыходы да абслугоўвання чытачоў. Толькі ў такім выпадку, на наш погляд, паняцце «сацыякультурны цэнтр» не ператвараецца ў пусты гук.